

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Hariciye Nazırı Mehemmed Hasan Hacınski'nin Azerbaycan ve Osmanlı Devleti Arasındaki Diplomatik Münasebetlerdeki Rolü

The Role of Minister for Foreign Affairs Mehemmed Hasan Hadjinski in Diplomatic Relations between Azerbaijan and Ottoman Empire*

Hikmet DEMİRCİ

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
hdemirci@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-8756-5909

Rıdvan BAYKUŞ

Yüksek lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Ana Bilim Dalı

baykusridvan63@gmail.com

Orcid ID: 0009-0004-1784-0767

Öz: Rusya'da 1905 meşrutiyet yönetimi ve 1917 yılında meydana gelen Bolşevik Devrimi ile Kafkasya bölgesinde yeni bir süreç başladı. Bolşeviklerin iktidara gelmesinin ardından Güney Kafkasya'da Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler tarafından Transkafkasya Komiserliği (ZAKAVKOM) kuruldu. Süreç içinde Transkafkasya Komiserliği yerine Seym adında meclis açıldı. Bu Seym, Osmanlı Devleti ile ilk dış temaslarını 14 Mart - 14 Nisan 1918 tarihinde Trabzon Konferansı'nda gerçekleştirdi, ancak konferansın sonunda herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Seym'in Osmanlı Devleti'ne karşı açtığı savaşta başarısız olması üzerine 11 Mayıs - 4 Haziran 1918 tarihinde Batum Konferansı gerçekleşti. Trabzon ve Batum Konferansları ise Azerbaycan-Osmanlı arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirdi. Makale, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilk Hariciye Nazırı Mehemmed Hasan Hacınski'nin Trabzon ve Batum Konferanslarındaki Azerbaycan - Osmanlı arasındaki diplomatik münasebetleri ve faaliyetleri hakkındadır. Makalenin amacı ise Hacınski'nin biyografisinden yola çıkılarak Osmanlı- Azerbaycan dostluk ilişkisine katkısını, diplomatik çabalarını ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Bu değerlendirmede, literatür çözümleme yöntemi kullanılarak Hacınski'nin Dışişleri Bakanı olarak Azerbaycan'daki faaliyetlerine ve Azerbaycan - Osmanlı ilişkilerine yer verildi. Sonuç olarak Hacınski, Trabzon Konferansında Osmanlı temsilcisi Enver Paşa ve Batum Konferansı'nda Halil ve Vehib Paşalar ile görüşmesi dostluk antlaşmasına giden süreci olumlu yönde etkiledi. Hacınski'nin diplomatik çabası ve iradeli duruşu ile Osmanlı Devleti'nden askeri yardım alınmasıyla dostluk ilişkileri gelişti ve Bakü şehri Rus işgalinden kurtarıldı.

Anahtar Kelimeler: Mehemmed Hasan Hacınski, Azerbaycan, Osmanlı Devleti, Trabzon konferansı, Batum konferansı.

Abstract: The 1905 constitutional monarchy in Russia, followed by the 1917 Bolshevik Revolution, had started a new process on the Caucasus region. Following the Bolsheviks' rise to power, the Transcaucasian Commissariat by Azerbaijani Turks, Georgians, and Armenians (ZAKAVKOM) was formed in the South Caucasus. Following that, the Transcaucasian Commissariat established a parliament known as Seym. Seym initiated its first international affairs consultations with its neighbor, the Ottoman Empire, at the Trabzon Conference was

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:10.02.2024

Kabul Tarihi:23.04.2024

Yayın Tarihi:30.04.2024

Atıf: Demirci, H. & Baykuş, R. (2024). Hariciye nazırı Mehemmed Hasan Hacınski'nin Azerbaycan ve Osmanlı devleti arasındaki diplomatik münasebetlerdeki rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 128-144. Doi: 10.33437/ksusb.1434825

held from 14 March to 14 April, 1918, however, no agreement was reached at the end of the conference. After Seym's defeat in the fight against the Ottoman Empire, leading to the holding of the Batumi Conference was held from May 11 to June 4, 1918. The Trabzon and Batum Conferences improved Azerbaijan's political and economic connections with the Ottoman Empire. The article is about the diplomatic relations and activities between Azerbaijan and the Ottoman Empire in the Trabzon and Batum Conferences of Mehmed Hasan Hadjinski, the first Minister of Foreign Affairs of the Azerbaijan People's Republic. The purpose of the article is by evaluating Hadjinski's biography and reveal his contribution to Ottoman-Azerbaijani friendship relations as well as his diplomatic efforts and results. In the assesment, Hadjinski's activities in Azerbaijan and Azerbaijani-Ottoman relations were included by using the literature analysis method. As a result, Hadjinski's meeting with Ottoman representative Enver Pasha at the Trabzon Conference, as well as his relationships with Halil and Vehib Pasha at the Batumi Conference, positively affected the process leading to the friendship treaty. Through Hadjinski's diplomatic efforts and strong-willed stance with military aid from the Ottoman Empire, friendly relations improved and the city of Baku was saved from Russian occupation.

Keywords: Mehmed Hasan Hadjinski, Azerbaijan, Ottoman Empire, Trabzon conference, Batumi conference.

GİRİŞ

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türk tarihinde cumhuriyet yönetimine sahip ilk Türk devletidir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu bir anda ortaya çıkan bir siyasi hareket değildir. Bu durum, 1905 meşrutiyet yönetimi ile ortaya çıkan siyasi akımlar, kurulan partiler, Duma yönetimi ve Rusya'da yaşanan siyasi gelişmelerle bağlantılı olarak Kafkas bölgesinde yaşayan diğer milletlerle paralellik göstererek şekillenmiştir. I. Dünya Savaşı ardından Lenin önderliğinde "ekmek ve barış!" sloganlarıyla Rusya'da yaşanan grevler, Bolşevik Devrimi'ne gidilen yolda atılan ilk adımlardı. Rusya'da meydana gelen ayaklanma ile yönetimi ele alan Bolşevikler, Kafkasya topraklarını da hâkimiyetleri altına almak istemişlerdi. Bu dönemde geçici yönetim, beş kişilik bir komite (OZAKOM) kurarak bölgeye valiler görevlendirdi. Güney Kafkasya yönetimi, bu komiteyi ve Bolşevik iktidarını kabul etmeyerek yerine Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler, Tiflis'te seçilen komiserlerden oluşan icra komitesi (ZAKAVKOM)'u kurdu. Kafkasya halklarını temsilen oluşturulan icra komitesinin Bolşevik iktidarını kabul etmemesi üzerine Bolşevikler tarafından icra komitesinin dağıtılmasıyla yasama organı "Mavera-yı Kafkasya Seym'i" kuruldu. Bu gelişme, Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılıp bağımsız bir konfederasyon olma yolunda önemli bir adımdı (Rezulzade, 1990: XIV – XV; Bilgin, 2021: 123-124).

Kafkasya'da kurulan Seym, diplomatik ilişkilerine komşusu Osmanlı Devleti ile başladı. Osmanlı Devleti tarihsel süreçte Çarlık Rusya ile Kafkasya bölgesi için sürekli mücadele içindeydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Kafkasya'da böyle bir otoritenin oluşmasını memnuniyetle karşıladı. Seym ile Osmanlı Devleti arasında ilk diplomatik ilişki Trabzon ve ardından Batum Konferansları ile kuruldu. Bu konferansa Seym heyetindeki Mehmed Hasan Hacinski¹ de Azerbaycan Türklerini temsilen katıldı (Kazımlı, 2016: 118). Osmanlı Devleti'nin talepleri sebebiyle Trabzon Konferansı bir antlaşma yapılmadan sona erdi. Hacinski, Trabzon Konferansı ardından Trabzon'da kalarak Enver Paşa ve Osmanlı heyeti ile Azerbaycan'ı temsilen diplomatik faaliyetler gerçekleştirdi. Bu faaliyetlerinde Hacinski, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik siyasetini ve bakış açısını; Ermeni meselesine ile ilgili düşüncelerini öğrenmek istedi (Hasanlı, 1998: 72). Hacinski, ayrıca Kafkasya'da kurulan devletlerin Osmanlı ile ilişkilerinde problemlerini ve çözüm yollarını ortaya koydu. Mesela o, Gürcistan ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunun Batum şehrinde kaynaklandığını Osmanlı heyetine ifade etti. Mavera-yı Kafkasya Seym'i, 14 Mart 1918'de Trabzon'da başlayan barış görüşmelerinde Brest-Litovsk Antlaşması'ndaki hükümleri kabul etmemesi üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ancak savaşta başarısız oldu. Süreç içinde Trabzon'da bulunan Hacinski ise barış görüşmelerinin tekrar başlaması için diplomatik çalışmalarda bulundu (Sarı, 2016: 90; Hasanlı, 1998:76). Bu gelişmeler ardından toplanan 11 Mayıs – 4 Haziran 1918 tarihinde toplanan Batum Konferansı'nda tek toplantı yapıldı. Konferanstan kısa bir süre sonra Gürcistan, ardından da Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını dünyaya ilan ettiler. Bağımsızlık ilanından sonra Azerbaycan halkını zor günler beklemekteydi. Bakü şehrinin sahip

¹ Azerbaycan tarihi ve aydınları hakkında önemli çalışmalar yapan Aydın Dadaşov ve İltifat Şahsevan eserlerinde *Mehmed Hasan Hacinski* ismini tercih ederken Musa Kasımlı, Elmira Hüseynova ve V. Allahverdiyev, Ş. Mehdiyev gibi araştırmacılar *Memmed Hasan Hacinski* ismini kullanmışlardır. Bu makalede, Sovyet döneminde Mehmed ismi değiştirilerek Memmed yapıldığı için makalede arşiv kaynaklarında geçen *Mehmed Hasan Hacinski* ismi tercih edildi.

olduğu petrol yatakları sebebiyle Rusya başta olmak üzere Almanya ve İngiltere'nin bölgeye hâkim olmak istiyordu. Bunun farkında olan Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Dışişleri Bakanı Hacinski'yi Osmanlı Devleti ile görüşmeye gönderdi. Bu görüşmeler sonucunda 4 Haziran ve 14 Ağustos 1918 tarihlerinde iki devlet arasında antlaşmalar imzalandı. İlk antlaşma, Gürcistan'ın içinde bulunduğu Osmanlı ve Azerbaycan arasında yapıldı. Antlaşma, Bakü ve Batum arasında gerçekleşen petrol sevkiyatının durumu ile alakalı idi. 14 Ağustos 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ve Azerbaycan arasında gerçekleşen ikili antlaşmada ise devletlerin siyasi, askeri ve ekonomik anlamda yardımlaşması hakkındaydı. Hacinski, imzalanan antlaşmaya dayanarak Azerbaycan Türklerinin yaşadığı zorlukları, imkânsızlıkları ve ölümleri anlatan bir telgraf çekerek Osmanlı Devleti'nden acil yardım istedi. Hacinski'nin yardım talebi karşılık bularak Enver Paşa'nın isteğiyle oluşturulan "Kafkas İslam Ordusu" aracılığıyla Bakü başta olmak üzere Azerbaycan toprakları düşmandan temizlendi. Bu durum, tam bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin gelişmesine imkân sağladı.

Makalede, Hacinski'nin Azerbaycan ve Osmanlı arasındaki ilişkilerde köprü vazifesi görmesi, önemi ve tarihi süreçteki etkisi ele alındı. Makalenin amacı ise Hacinski'nin biyografisinden yola çıkılarak Azerbaycan'ın tarihinde oynadığı rol, Azerbaycan - Osmanlı ilişkileri noktasında girişimlerini tespit ve tetkik etmektir. Ayrıca bu dönemle alakalı yapılan diğer çalışmalar sadece Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerini ele alırken bu makalede tarihi ilişkilerin perde arkası, Azerbaycan'ın aydını ve milletvekili olan Hacinski'nin faaliyetlerini özellikle Trabzon ve Batum Konferansları kapsamında değerlendirmektedir. Makalenin sonucunda, Hacinski'nin Osmanlı - Azerbaycan arasındaki dostluk, askeri desteğin temini veya Azerbaycan'ın Osmanlı'ya bağlanma görüşüne karşı çıkarak bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki tarihî rolü ortaya konuldu.

AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ HARİCİ İŞLER NAZIRI MEHEMMED HASAN HACINSKİ'NİN KISA BİYOGRAFİSİ

Mehammed Hasan Hacinski, 3 Mart 1875'te Bakü'de doğdu. Babası Cafer Kulu Hacızade; annesi ise Kahire doğumlu Fatıma'dır. Hacinski, 1887 yılında Bakü'de eğitim hayatına başladı. 1897 yılında Rusya'nın St. Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nde yüksek öğrenimi için Rusya'ya gitti. Hacinski, 18 Temmuz 1902 tarihinde Saadet Hanım ile evlendi (Şahseven, 2017: 170; Dadaşov, 2004: 70). 1902'de Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra Bakü'ye dönerek 1902-1917 yılları arasında Bakü Duma'sının üyesi oldu. Hacinski, 1902 yılında Bakü'de, şehir idaresinin inşaat biriminde yolların ve meydanların düzenlenmesi faaliyetlerinde başkan olarak çalışmalarını sürdürdü (Qasımlı and Hüseynova, 2013: 7; Hasanlı, 2009: 429). Hacinski, 1904 yılından itibaren Müslüman halkların haklarını koruma noktasında siyasi çalışmalar yürüten "Himmet" örgütünün kurucuları arasında yer aldı. Himmet Partisi dağıldıktan sonra 1911 yılında Bakü'de kurulan Müsavat Partisi'nin ilk üyelerinden biri oldu. 1917 Rus Devrimi'ne kadar bu partinin gizli faaliyetlerine katıldı. 29 Mart 1917'de Bakü'de kurulan "Bakü Müslüman Kamu Kuruluşları Geçici Komitesi"nin (Bakü Müslümanlar Teşkilatı) başkanlığını yapan Hacinski, aynı yılın Nisan ayında Bakü'de düzenlenen "Kafkas Müslümanları Moskova Kongresi"nde ve ayrıca Mayıs 1917'de düzenlenen "Rus Müslümanları Moskova Kongresi"nde aktif rol aldı. Ekim 1917'de Türk Ademî Merkezîyet- Müsavat Partilerinin birleşme kurultayında Merkez Komite üyeliğine seçildi. 1917'de kurulan Transkafkasya Federal Cumhuriyeti Hükümeti'nde Ticaret ve Sanayi Bakanı olarak görev yaptı. Transkafkasya Seym'inde ise diplomatik faaliyetler yürüttü. Hacinski, Seym'in Türkiye ile yürüttüğü Trabzon ve Batum görüşmelerinde Azerbaycan'ı temsil etti. 1918 yılında Fetali Han Hoyski'nin önderliğinde oluşturulan Birinci Hükümet kabinesinde Dışişleri Bakanı; İkinci Hükümet kabinesinde Maliye Bakanı olarak görev yaptı. Aralık 1918'de Paris Barış Konferansı'na gönderilen Azerbaycan heyetinin üyeleri arasında yer aldı (Şahsevən, 2017: 169; Qasımlı ve Hüseynova, 2013: 7; Yaqublu, 2018: 113; Hasanlı, 2009: 429-430). Hacinski, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve gelişiminde Dışişleri Bakanlığı yaparak bakanlığın çeşitli bölümlerinin oluşturulması ve kurumsallaşmasını sağladı (Hasanlı, 2009: 76).

Hacinski, Bolşeviklerin 28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ı ele geçirmesinden sonra da çalışmalarına devam etti. O, devletin ekonomi, tarım, ticaret ve çeşitli alanlarda üst düzey görev yaptı (Şahsevən, 2017: 180). Hacinski çalışmalarına devam ederken Sovyet gizli polisi Lavrenti Pavloviç Beria emri ile 1928 yılında Bakü'ye geçti ve burada gizli bir antlaşma yaptığını gerekçesiyle tutuklanarak "halk düşmanı" ilan edildi (Dadaşov, 2004: 98; Şahsevən, 2017: 182). Hacinski, Sovyetler tarafından karşı

devrimci olduğu; göçmenlerle irtibat kurduğu ve bu sayede siyasi örgüt faaliyetleri ile ilgili talimat aldığı, isyancıları teşkilatlandırdığı, Topçubaşov'dan bir miktara para alarak bu parayı teşkilat üyelerine aktardığına dair suçlamalarla tutuklandı (Yaqublu, 2018: 125-126). Hacinski, 8 Mart 1931 tarihinde Tiflis tutuklu bulunduğu hapisanede öldü (Allahverdiyev and Mehdiyev, 1990: 59). Bazı kaynaklarda Hacinski'nin normal bir şekilde değil de Sovyet gizli polisi L. P. Beria'nın emri ile öldürüldüğü ifade edilmektedir (Şahsevən, 2017: 184). Mehmet Emin Resulzade ise "Azerbaycan Cumhuriyeti" kitabında Hacinski'yi ihanet etmekle suçlarsa da (Akpınar vd., 1990: 60), Hacinski kendisine yöneltilen ifadelerle üzüldüğünü, bilinçli bir şekilde Azerbaycan'a zarar verecek bir davranışta bulunmadığını, yaşananlardan dolayı pişman olduğunu ifade etmiştir (Dilgam, 2021).

MEHEMMED HASAN HACINSKI'NİN DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

1904 yılında Azerbaycan işçilerini de devrimci mücadeleye dâhil etmek amacıyla Bakü Bolşevik Komitesi'nin bir şubesi olarak Müslüman Sosyal Demokrat Teşkilatı'na bağlı Mehmet Emin Resulzade, Neriman Nerimanov, Meşedi Azizbeyov, Mirhasan Mövsümov, Mehemed Hasan Hacinski gibi Azerbaycan aydınların öncülüğünde "Himmet" grubu oluşturuldu. Ancak 1905 yılında Rusya'da başlayan ilk devrim olaylarından sonra Resulzade ve dava arkadaşları, Bolşevik grubunun amaç ve hedeflerinin Azerbaycan'a hiçbir fayda sağlamayacağını anlayarak onlardan uzaklaşmışlardı. Bu sebeple 1907 yılında Himmet Partisi'nin kapatılmasına karar verildi (Yaqublu, 2021: 12). 1911 yılında Resulzade Türkiye'ye geldi. Bu dönemde Resulzade, Türkiye'de yaşamak zorunda kalan Muhammed Ali Resuloğlu'yla 1911 yılında Müsavat Partisini kurdu. Resuloğlu'nun "Gürcü, Ermeni ve Rusların siyasi partileri vardı. Azerbaycan Türklerin de partisinin olması gerekliliğine inanarak Müsavat Partisi kuruldu." ifadeleri parti kuruluş sebebini açıklamaktadır (Yaqublu, 2021: 16-17). Ağırlıklı olarak Azerbaycan aydınlarından oluşan Müsavat Partisinin önde gelen isimleri arasında M.A.Resulzade, A.Agayev, Abbasgulu Kazımzade, M.Azizbeyov, Garabey Garabeyov, M.H.Hacinski, S.M.Efendiyev, İsabey Aşurbeyov, N. Nerimanov, M. Memmedyarov, B. Sardarov, B. Dadashov, X. Safaraliyev yer aldı (Elekberov, 2014: 28-29).

Şubat Devrimi'nden sonra bağımsızlık arayışında olan Azerbaycan aydınları ülke genelinde siyasi partileri birleştirerek teşkilatlanmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulundular. Bu amaçla 29 Mart 1917'de "Bakü Müslüman Kamu Kuruluşları Geçici Komitesi (Bakü Müslümanlar Teşkilatı)" kuruldu. Bu komitenin başkanı Hacinski ve yardımcısı olarak Resulzade seçildi ve bu teşkilat geçici olarak Azerbaycan'ı yönetti. Geçici Komite, tüm kişisel kırınlıkları unutarak ulusal-siyasi sloganlar etrafında birleşmenin önemli olduğunu vurguladı ve "Rusya Müslümanları Kurultayı" toplandı. Bu kongrenin Kafkas Müslümanları açısından siyasi ve milli kültürel gelişimi noktasında önemli rol oynayacağına inançları tamdı (Yaqublu, 1999: 22). Rusya Müslümanları Kurultayı, Moskova Kongresi'nde yerel özerklik fikrinin zafere ulaşmasının ardından amaç ve hedefleri birbirine yakın olan Türk Âdem-i Merkeziyet ve Müsavat Partileri'nin 17 Haziran 1917'de birleşme kararı almasına sebep oldu. Müsavat Partisi lideri Resulzade ile Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi lideri Yusifbeyli, 20 Haziran'da Bakü'de düzenlenen Birinci Kongre'de her iki partinin ortak merkez komite oluşturmasına karar verdi. M.A. Rasulzade, M.H. Hacinski, R. Vakilov, Kh. Rafibeyov, N. Usubbeyov, Ş. Rustambayov, A. Aghazade ve M. Akhundov, "Türk-Âdem-i Merkeziyet ve Müsavat Partisi"ne katıldılar. Müsavat Partisi Bakü ve çevresinde; Türk Âdem-i Merkeziyet Partisi ise Gence'de güçlü idi. Bu partilerin birleşmesi ile tüm Azerbaycan'ı içine alan büyük bir siyasi güç meydana geldi (Hasanlı, 2009: 17-18). İki Türkçü partinin birleşmesiyle bağımsızlık mücadelesi başlatan Azerbaycan halkı tek parti etrafından toplandı (Yaqublu, 1999: 24). Görüldüğü üzere Hacinski, 1904 yılından itibaren Azerbaycan Türklerinin siyasi hayatlarında etkili olan partilerde görevler yaparak Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna denk önemli siyasi görevlerde bulundu, Azerbaycan'ın hak ve hürriyetlerinin savunucusu ve koruyucusu oldu.

BATUM VE TRABZON KONFERANSINA GİDEN TARİHİ SÜREÇ

1917 Devriminden sonra Bolşevik yönetiminin ilk adımlarından biri Güney Kafkasya'nın yönetimiyle ilgili özel bir kurum oluşturmaktı. Bu amaçla 1917 yılında Güney Kafkasya'yı yönetmek üzere Devlet Duma'sının yerel üyeleri ve başkanlığını yapan Rus öğrenci Vasily A. Kharlamov ve beş kişilik komite tarafından Özel Transkafkasya Komitesi (OZAKOM) kuruldu. Bu komite bölgeye valiler görevlendirdi. Komitede, Gürcü Menşevik A.I.Çenkeli, Gürcü Sosyal Federalistlerden K.Abashidze, daha sonra Halk Cumhuriyeti'nin dördüncü hükümet kabinesinde dışişleri bakanı görevini üstlenen

Azerbaycan'dan öğrenci Mehemed Yusif Jafarov ve Kadet Partisinden Ermeni öğrenci M. M. Babacanov yer aldı. Özel Transkafkasya Komitesi doğrudan Geçici Hükümete bağlıydı. 1917 Ekim Devriminden sonra Güney Kafkasya'da ortaya çıkan karmaşık ve belirsiz koşullar, Kafkasya'nın kontrol etme girişimlerini yetersiz bırakıyordu. I. Dünya Savaşı sonunda yakıt ihtiyacının artması, petrol mücadelesi Azerbaycan'ı karşıt askeri blokların ağırlık merkezi haline getirmişti. I. Dünya Savaşı ve devrim süreci, Azerbaycan aydınlarının siyasi eylemleri noktasında ulusal çıkarları korumak amacıyla yurtdışında diplomatik çalışmalar açısından önemliydi (Bilgin, 2021: 128; Hasanlı, 2019: 15). Azerbaycan'ın hak ve özgürlüklerini koruyabilmek için yurtdışından destek bulunması gerekiyordu. Bu sebeple Azerbaycan aydınları hem Kafkasya hem de Azerbaycan'ın varlığı için komiserlik içinde yer aldı.

Osmanlı Devleti, uzun yıllar Rusya ile süren savaşlarından dolayı zor durumda kalmıştı. Rusya, I. Dünya Savaşı'ndan Bolşevik Devrimi'ne kadar Osmanlı Devleti'nin doğusunun büyük bir alanını almayı başarmıştı. Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi, yeni yönetimin farklı bir siyaset uygulayacağı ihtimalinden dolayı Osmanlı Devleti'ni rahatlatmıştı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin planladığı ve istediği gelişmeler Kafkasya'da yaşanmaya başlamıştı. Kafkasya bölgesinde Osmanlı Devleti'nin temel politikası, bu bölgede konfederasyon yönetiminin oluşumunu sağlayarak Kafkasya'da bağımsız bir Kafkas Cumhuriyeti meydana getirmektir. Bu sayede Osmanlı Devleti, bölgeyi Rusya'dan ayırarak kendi toprakları arasında tampon bölge oluşturmayı amaçladı (Şahin, 2002: 186-187).

28 Kasım 1917'deki toplantıda Maveraya-yı Kafkasya Komiserliği (ZAKAVKOM) ilan edildi. Komiserlik Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerden oluşan konfederasyondur. Bu dönemde, komiserlik Sovyet yönetimini kabul etmediğini açıkladı (Kurat, 1990: 462). ZAKAVKOM ilan edildikten sonra Rusya Kurucu Meclisi'ne gidecek kişiler için oy kullanıldı. Kurucu meclisin Bolşevik hâkimiyetini reddetmesi üzerine meclis Bolşevikler tarafından kapatıldı (Sümbül, 1990: 72). ZAKAVKOM, 23 Ocak 1918'de Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilen kişilerin toplanması için çağrıda bulundu. Bu toplantıda Müsavatçılar ve Menşeviklerin savunduğu ortak görüş, Müessisler Meclisi toplanıncaya kadar yasama gücü için Maveraya-yı Kafkasya Seym'inin açılması gerekliliği idi. Ermeniler ise Rusya'ya bağlı federasyon şeklinde bir yönetim olması gerektiğini savundu. Yapılan oylamada Seym'in 23 Şubat 1918'de açılması karar verildi (Şahin, 2002: 130-131). Seym'in ilk toplantısında üç partiden 89 milletvekili katıldı, Kafkasya Müslüman Fraksiyonu'ndan 44 kişi seçildi. Seçilen temsilciler arasında Hacinski de yer almaktaydı (Paşayev, 2006: 4).

Transkafkasya halklarının Şubat devriminden esinlenerek siyasi özgürlük ve özerkliğe yönelik güçlü eğilimi, birçok ulusal parti ve örgüt faaliyetlerinin yasallaştırılması, bölgeye yönelik uluslararası ilginin artması gibi faktörler Güney Kafkasya'nın yönetimini daha da zorlaştırdı. Mutlakiyetçiliğin devrilmesiyle sonuçlanan Şubat Devrimi'nden Azerbaycan Türkleri çok şey bekliyordu. XX. yüzyılın başından itibaren ulusal harekete ve siyasi süreçlere aktif olarak katılan önde gelen aydınlar, Rus devrimini sevinçle karşıladılar. Azerbaycan'da çıkan "Molla Nasreddin Dergisi" mutlakiyetçiliğin yıkılmasını "Azerbaycan halkının mutluluğu" olarak değerlendirdi. Resulzade devrim hakkında, "1917 devrimi mahkûm edilen sınıflara özgürlük, mahkûm edilen uluslara ise özerklik verecektir" ifadelerini kullandı. Bakü'de devrim haberi alınır alınmaz çeşitli ulusal gruplar, petrol sanayicileri birliği ve diğer örgütler, şehri yönetmek için "Kamu Teşkilatları Yürütme Komitesi"ni kurdu. Hacinski ve Resulzade de yürütme komitesinde Azerbaycan halkının temsilcileri olarak kabul edildi. Sovyet ve yabancı edebiyatta uzun süre Pan-Türkizmle suçlanan Resulzade, kongrede yaptığı konuşmada kültürel-millî özerklik yanlılarının güçlü muhalefetine rağmen Resulzade'nin öne sürdüğü yerel özerklik fikri, 7 Mayıs'ta yapılan kongrenin 6. oturumunda yapılan oylamada 271 oya karşı 446 oyla kabul edildi (Hasanlı, 2019: 15-17).

Güney Kafkasya Komiserliği'nin kurulmasıyla birlikte Kafkasya Cephesi'nde Rus ordusunun zor durumda kalması üzerine Türkiye ile 14 Mart 1918'de başlayan savaşın sürdürülmesi imkânsızdı. Öte yandan Rusya'nın merkez ülkeleriyle ateşkes anlaşmasını imzalanması üzerine, Kafkasya'daki askeri operasyonların durdurulmasına zemin hazırladı. Komiserlikteki gruplara gelince, Müslüman kesim Türkiye ile savaşmaya karşıydı. Gürcüler ise Türkiye ile anlaşmaya varmanın tehlikeli olduğunu düşünmüyordu. Ermeniler ise Anadolu'da ulusal bir katliam yaptıkları için kötü duruma düşmekten korkuyorlardı. Genel olarak komiserliğin Türkiye ile müzakerelere başlama kararı, bağımsız dış politikanın ilk önemli adımı olarak değerlendirildi. Güney Kafkasya Komiserliği, İtilaf Devletlerini rahatsız etmemek için Türk birliklerinin hareket etmemesi halinde ateşkes yapmayı kabul ettiğini

belirtti. 21 Kasım'da küçük bir heyet Erzincan'a geldi ve on dört maddeden oluşan bir ateşkes ilan edildi. Ateşkesin ardından Güney Kafkasya Komiserliği ile "Erzincan Antlaşması" imzalandı ve böylece Osmanlı Başkomutanlığı, Güney Kafkasya Komiserliği'ni hükümet olarak tanıdı. Erzincan'da barış anlaşmasının imzalanmasıyla Rus birlikleri Kafkasya cephesinden çekilmeye başladı. Aslında bu cephe Rusya açısından çökmüştü (Hasanlı, 2019: 21-22).

1918 yılından itibaren Osmanlı Devleti, Rusya'da yaşanan olayları dikkatle takip etti. Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'yı kendi nüfuzu altında bağımsız bir devlet olarak görmek istedi. Osmanlı, Güney Kafkasya Komiserliği'ni tanımakla yetinmeyip aynı zamanda Brest-Litovsk müzakerelerine dâhil ederek komiserliğin Almanya, Avusturya – Macaristan ve Bulgaristan tarafından da tanınmasını sağladı. Osmanlı'nın Güney Kafkasya hükümetinin tanınması ve bağımsızlığının korunması konusundaki desteğini komiserliğe her zaman hissettirdi. Güney Kafkasya hükümetinin Müslüman temsilcileri, görüşmeler sırasında Osmanlı'nın önerilerinin kabul edilmesinin mümkün olduğunu diğer üyelere kabul ettirdi. Ocak ayında barış meselesine ilişkin tartışmalara hükümet üyeleri Hududat Bey Melik Aslanov, Mehmed Yusuf Caferov ve Hacinski katıldı. Komiserlik başkanı, barış müzakerelerine başlamanın imkânsızlığını, eski Rus imparatorluğunun parçası olan uluslarla birlikte görüşme ihtiyacına ve aynı zamanda halen yürürlükte olan meclisin kurucusuyla anlaşmaya varılması bekleniyordu (Hasanlı, 2019: 30-31). Güney Kafkasya Seym'inin yeni kurulan Müsavat Partisi temsilcilerinden Mehmed Emin Resulzade, Alimerdan Bey Topçubaşov, Nesib Bey Yusufbeyli, Fetali Han Hoyski ve diğer temsilciler; Müslüman Sosyalist grubundan İbrahim Bey Haydarov, Alihan Kantemir, Aslan Bey Safikurdski, Ahmed Bey Pepinov, Bağır Bey Rzayev, Camo Hacinski, Mahammad Maharramov; "İttihad" Partisinden Sultan Mecid Ganizade, Mir Yagub Mehdiyev, Haydargulu Memmedbayov; "Himmet" Partisinden Cafer Ahundov, İbrahim Abilov, Ekber Ağa Şeyhulislamov, ve Samadağa Ağamalıoğlu gibi temsilciler siyasi sürecin yükünü omuzlarına aldı. Seym'in oluşturulmasının ardından gündeme gelen ilk konu, Osmanlı ile barış görüşmelerinin başlatılması konusu oldu. Seym'de temsil edilen Azerbaycan'ın temsilcileri, Trabzon görüşmelerinde ilk kez geniş diplomatik alana girdi. 23 Şubat'ta Vehib Paşa, Güney Kafkasya hükümetinin barış görüşmelerine başlama talebine olumlu yanıt verdi. Aynı gün Güney Kafkasya Komiserliği ve Seym'in ortak toplantısı yapıldı. Toplantıda Türk komutan Vehib Paşa'nın Osmanlı hükümetinin Tiflis veya Batum'da barış görüşmelerine başlamaya hazır olduğunu belirten mektubu okundu. Seym'in pek çok üyesi Tiflis ve Batum'da barış görüşmeleri yapılmasını kabul etmedi. Toplantıda Azerbaycan temsilcileri adına konuşan F. Hoyski, hükümetin barış görüşmelerini başlatmasını bağımsızlığa yönelme olarak değerlendirdi ve barış görüşmelerinin başlatılmasının gerekliliğini ifade etti. Ona göre konferansın düzenlendiği yer o kadar da önemli değildi. Tartışmalar sırasında İstanbul'a alternatif yer olarak Trabzon önerildi ve son anda Barış Konferansı'nın Trabzon'da yapılmasına karar verildi (Hasanlı, 2019: 29-34).

Trabzon Konferansı (14 Mart- 14 Nisan 1918) ve Mehmed Hasan Hacinski'nin Çalışmaları

23 Şubat 1918 tarihinde Vehib Paşa, Seym'in barış görüşmeleri teklifine olumlu yaklaşması üzerine Seym'in toplantı yeri olarak Trabzon seçilmesini kabul etti. 1 Mart 1918'deki toplantıda meclis, dört madde esasında Türk tarafı ile anlaşma yapmayı kabul etti. Bu antlaşma maddeleri şu şekilde sıralanabilir: Meclise barış yapma yetkisi verilmesi, Osmanlı Devleti ile barış yapılması, Osmanlı Devleti ile yapılacak anlaşmada 1914 yılındaki sınırların esas alınması gerekliliği idi. Son madde ile Doğu Anadolu'da Ermenistan'a muhtariyet verilmesi için temsilcilerin faaliyette bulunacakları kabul edildi (Hasanlı, 1998: 50-51). Seym'in Trabzon'a geçeceği günlerde Rusya, 3 Mart 1918'de Alman İmparatorluğu, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ile Brest-Litovsk Antlaşmasını imzaladığını açıkladı. Bu antlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı toprağı oldu. Seym ise İstanbul'a telgraf çekerek bu antlaşmayı reddettiğini bildirdi. Vehib Paşa, Kafkasya bölgesi komutanına telgraf göndererek bu şehirlerin kendilerine teslim edilmesini istedi. Bu önemli gelişmeler ışığında 14 Mart 1918'de Trabzon Konferansı başladı. Konferans altı resmi görüşme ile iki özel görüşmeden oluştu (Qafarov and Şükürov, 2017: 71-72). Türk heyeti başkanı Rauf Orbay, konferansın açılışında yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Güney Kafkasya ile dostane ilişkilere dayalı uzun vadeli bir barış anlaşması yapmak istediğini belirtti. İlk günden itibaren Osmanlı temsilcileri, Kafkasya'da ortaya çıkan yeni cumhuriyetin yönetim biçimini, siyasi ve idari yapısı hakkında bilgi aldılar. Güney Kafkasya'nın temsilcileri Osmanlı temsilcilerine Güney Kafkasya'nın bağımsız bir devlet olduğunu ifade etti. Trabzon Konferansı'nda Türk tarafı, Güney Kafkasya'nın yönetim şeklinin, sınırlarının, devlet dilinin ve dininin tartışılmasının yanı sıra Transkafkasya Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile

ilişkinin resmi olarak tanınması gerekliliğinin altını çizdi. Transkafkasya temsilcileri, Güney Kafkasya devletinin yönetim biçiminin Seym tarafından geliştirildiğini, demokratik federal bir cumhuriyet kurulacağını vurguladılar. Transkafkasya topraklarının Bakü, Yelizavetpol, Erivan ve Tiflis'i kapsadığını da ifade ettiler. Temsilciler, resmi dilin şu anda Rusça olduğunu, ancak anayasa taslağının Gürcüce, Ermenice ve Türkçeden oluştuğunu sonrasında bu dillerin devlet dili olarak kullanılacağını ifade ettiler (Hasanlı, 2019: 39).

A. Çenkeli Kafkasya temsilci heyetine liderlik etti. Trabzon'a giden temsilci heyeti içinde M. H. Hacinski, H. Hasmemmedov, M. Mehdiyev, İ. Heyderov, A. Şeyhülislamov bulunuyordu. Aynı zamanda M. E. Rezulzade ve A. Pepinov da heyete nezaret etmek ve heyeti yönlendirmek amacıyla dahil edilmişlerdi (Kerimli, 1998: 62; Hasanlı, 2009: 34-35). Seym temsilcileri, Kars ve Batum şehirleri ile ilgili iddialarının ve Brest-Litosvk Antlaşmasının şartlarının kabul edilmemesini taraflar arasındaki anlaşmaya engel olarak gördüler. Temsilcilerin bu açıklamalarından sonra Rauf Bey, bu durumu kabul etmeyeceklerini açıkladı (Hasanlı, 2009: 40). Çenkeli, 1914 yılındaki sınırların konferansın temel görüşme noktası olması gerektiği yönünde açıklamalarda bulundu. Rauf Bey ise bu açıklamalara karşılık olarak Rusya ile anlaşma imzalandığında Seym'in bağımsızlığını ilan etmediğini dolayısıyla anlaşma şartlarına uyulması gerektiği istedi (Kurat, 1990: 470). Konferansta uzun tartışmalar ardından bir netice elde edilemedi. Bu gelişmeler üzerine konferans durma noktasına geldi ve Osmanlı Devleti, Kafkasya temsilcilerine Brest- Litovsk Anlaşmasını onaylayıp onaylamadıklarına dair kendilerine 10 Nisan 1918 tarihine kadar süre verdi (Qafarov, 2018: 138-139). Bunun üzerine Seym, 13 Nisan 1918 tarihindeki meclis toplantısında Azerbaycan Türklerinin savaşa karşı tutum sergilemesine rağmen Osmanlı Devleti ile savaş ilan etti. Askeri amaçla "Alî Müdafaa Şurası" oluşturuldu. Şura, Kafkasya'da yaşayan bütün vatandaşlara elinde silahla vatanlarını koruma çağrısında bulundu. Seym çalışmalarını iki hafta durdurdu. Kurulan "Alî Müdafaa Şurası"na Azerbaycan temsilcileri dahil edilmedi (Hasanlı, 1998: 66-67). Şura, savaş kararı aldıktan sonra Y. Gegeçkori A.Çenkeli'ye şifreli bir telgrafla bilgi vererek biran önce şehirden ayrılmasını istedi. Bu bilgiyi alan Hacinski sinirlenerek bu yapılan hareketin sağlanmaya çalışılan barışı bozacağını, diplomaside örneği olmayan bir zararın meydana geleceğini ifade etti (Hasanlı, 2009: 53). Savaş kararına uymayı reddeden Hacinski, Osmanlı Devleti görüşmelerine devam etti (Kazımzade, 2016: 126) Hacinski yapmış olduğu açıklamada İstanbul'a giderek bizim için hayati bir öneme sahip olan barışa yönelik bir sonuç almak için gerekli adımları atacağını bu durumu da partisinden verilen talimata göre gerçekleştireceğini ifade etti (Sewietochoski, 1988: 167-168).

Trabzon Konferansı sona erdikten sonra Hacinski Trabzon'da kalarak diplomatik çalışmalarına devam etti. Enver Paşa'nın Trabzon'da bulunmasından dolayı onunla görüşme gerçekleştirdi. Bu toplantıda Hacinski, Enver Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'la yaşanan problemin nedeni olarak Batum'u gösterdi. Bu şehrin Gürcistan'a verilmesi noktasında girişimde bulundu. Enver Paşa ise yaptığı açıklamada Batum'un Rusya ile yapılan antlaşma sonucu burasının kendilerine ait olduğunu ifade etti. Enver Paşa, Gürcistan'ın Ermenilerin etkisinde kalıp Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tutum sergilemelerini bırakması gerektiğini, bunu yaptıkları takdirde Osmanlı Devleti'nin onların özgür bir devlet olarak yaşamalarına izin vereceklerini ve onları değerli bir komşu olarak göreceklarını açıkladı (Hasanlı, 2009: 55). Azerbaycan heyeti, Enver Paşa'nın Azerbaycan ve Osmanlı Devleti'nin gelecekteki ilişkileri ile ilgili düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Enver Paşa, yaptığı açıklama da Ahalsık ve Ahalkelek'in uzun yıllardır Osmanlı Devleti'ne bağlanmak istediklerini bu nedenle de kendilerine verilmesi gerektiğini açıkladı. Enver Paşa, Kafkas milletlerinin Osmanlı Devleti ile yoğun ilişkileri olan federasyon ya da konfederasyon bir yönetim kurması gerektiğini vurguladı. Enver Paşa, böyle bir durum gerçekleşmezse Osmanlı Devleti ile sınırı olan bağımsız bir Azerbaycan ile ittifak yapılabileceği belki de Avusturya- Macaristan gibi olunabileceğini açıkladı. Fakat Azerbaycan temsilcileri bağımsız bir Azerbaycan Devleti kurmaya daha yakın olduklarını ifade ettiler. Hacinski, Enver Paşa ile yaptığı görüşme esnasında bir Ermenistan Devleti'nin kurulması durumunda Osmanlı Devleti'nin bu durum karşısındaki tutumunu sordu. Enver Paşa yapmış olduğu açıklamada, Ermenilerin İngiltere ve Rusya'ya isteklerine uymayıp Türklere karşı olan düşmanca davranışlarından vazgeçerlerse Osmanlı Devleti'nin bağımsız Ermenistan Devleti'ne karşı olmayacağını ifade etti. Hacinski, Rauf Bey'in ve Vehib Paşa'nın Transkafkasya'da barışı sağlamak için bölgenin içişlerine karışma niyetlerinin olduğunu bildirdi. Hacinski'nin Osmanlı Devleti ile yeni bir barışı sağlamak için çalışmalara başlaması Osmanlı-Azerbaycan ilişkilerinde bir dönüm noktasını oluşturdu (Hasanlı, 1998: 72-73).

Trabzon Konferansı çeşitli fikir ayrılıkları nedeni ile kesintiye uğrasa da önemli sonuçları oldu. Konferans başlarken Brest-Litovsk Antlaşmasını kabul etmeyen Kafkas delegelerinin düşüncesinde değişimler gerçekleşti. Bu dönemde Kafkasya'nın durumu hakkında Çhenkeli'nin Osmanlı Devleti ile barış antlaşması yapmak istemesinin ilerleyen süreçte özgür bir devletin kurulacağına dair bir işaret olarak yorumlandı. Bu konferansta Osmanlı Devleti'nin istediği Rusya ile arasında tampon bölge kurulması isteği de gerçekleşti. Osmanlı Devleti konferansta Azerbaycan temsilcileri ile görüşme gerçekleştirerek bölgede yaşayan Müslümanların durumu hakkında gerçekçi bilgiler aldı (Şahin, 2002: 445). Trabzon Konferansı'nda Osmanlı Devleti ve Azerbaycan temsilcileri arasında gizli toplantılar yapıldı. Bu toplantılarda Osmanlı heyeti Başkanı Rauf Bey, Ermeni ve Gürcülerin ne düşündüklerini nasıl bir yol izleyecekleri ile ilgili bilgi alarak buna yönelik planlar gerçekleştirdi (Şükürov and Qafarov, 2018: 67). Trabzon Konferansı'nda Hacinski'nin görüşmeleri, Osmanlı- Azerbaycan Türkleri arasındaki sorunlara ilişkin tutumların belirlenmesi ve sürecin gerçekçi şekilde sürdürülmesi noktasında önemlidir.

Batum Konferansı (11 Mayıs – 4 Haziran 1918) ve Mehmed Hasan Hacinski'nin Çalışmaları

Trabzon Konferansı ardından Osmanlı Devleti, Ermeni ve Gürcü askeri güçleri ile mücadele etmeye karar verdi. Ermeni ve Gürcü güçleri Osmanlı Devleti'ni yenecek nitelikte değildi. 15 Nisan 1918 tarihinde Osmanlı Devleti Batum'u ele geçirip kuzeye doğru Poti istikametinde ilerlemeye devam etti. 18 Nisan'da Karköse, 19 Nisan'da Zokar Geçidi – Tiflis yolu arasında önemli bir savunma noktası ele geçirildi. Zor durumda kalan Gürcüler Almanya ile iletişime geçmiştir. Almanya ise Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya kabul etmedi ve Osmanlı Devleti'nin Brest- Litovsk'un ilerisine geçmeyeceğini ifade etti. Almanya, bölgede Rusya ve Osmanlı Devleti'nin çıkarları olduğunu bu nedenle de aktif bir şekilde bu konuya müdahale haklarının bulunmadığını ilettiler (Nəsibli, 2011: 46). Bu dönemde Almanya, Osmanlı ile ittifakından dolayı Gürcülere destek olmamıştır.

Türk Orduları karşısında direnç gösteremeyen Seym ise 22 Nisan 1918'de Osmanlı Devleti'nden gelen barış isteğini onayladı. Aynı tarihte Osmanlı'nın isteği olan Maveray-yı Kafkasya Federatif Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Hükümet kurma görevi Çhenkeli'ye verildi (Qafarov, 2018: 140-141). Çhenkeli'nin oluşturmuş olduğu kabinede Ticaret ve Sanayi Bakanı olarak Hacinski görev aldı (Səməndərov, 2009: 31). Çhenkeli, Vehib Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin taleplerini onayladıklarını ve Brest- Litovsk'u temel alarak barış sürecini devam ettirmek istediklerini, konuşmasının devamında toplantı yerinin Batum olmasını ilettiler (Qafarov, 2018: 141) Osmanlı Devleti konferans yeri olarak Batum'un olması isteğini onayladı. Çhenkeli'ye Türk temsilcilerin Batum'a doğru hareket ettiği bilgisi verildi. Türk heyetinin başkanlığını Adalet ve Dışişleri Bakanlığı yapan Halil Bey oldu. Vehib Paşa'da Halil Bey'in yardımcısı olarak heyette yer aldı. Transkafkasya temsilcilerinden 45 kişi kalabalık bir heyetle Batum'a ulaştı. Kafkas heyetinin kalabalık bir grupla konferansa katılım nedeni olarak yaşanan güven problemini göstermektedir (Kazımzade, 2016: 135). Heyet içerisinde altı belirleyici oyu olan üye yer aldı. Bu üyelere Azerbaycan grubunu temsil eden Resulzade ve Hacinski idi (İsmayıl, 2011: 30).

11 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı başladı. Temsilcilerin Başkanı Halil Bey, bağımsızlığını yakın zamanda ilan eden Kuzey Kafkasya temsilcilerinin de konferansa katılmasını teklif etti ve bu teklif kabul edildi (Kazımzade, 2016: 135-136). Bu dönemde Kuzey Kafkasya ve Kazaklar birleşerek "Cenub-i Şarki Birliği" adını aldı. Batum'da yapılan konferansa Kuzey Kafkasya temsilcileri de katılmış oldu. Konferansa Kuzey Kafkasya'nın da katılımı ile Kafkasya Konfederasyonunun oluşturulması kararlaştırıldı. Kuzey Kafkasya, 11 Mayıs'ta Cenub-i Şarki Birliği'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kurduğunu ilan etti. Bu durum, Maveray-yı Kafkasya'da ayrı ayrı milli devletlerin kurulmasına giden sürecin ilk adımıdır (Mehmetzade, 1991: 80).

Temsilcilerin Başkanı Halil Bey konuşmasında Trabzon Konferansı'ndan sonra kayıp verdikleri Brest- Litovsk'un artık geçerli olmadığını ifade etti. Halil Bey, sunduğu barış anlaşması taslağında yeni birçok yer talebinde bulundu. Halil Bey, Osmanlı Devleti'nin Kars, Aleksandropol-Culfa demiryolunu kullanmak istediklerini; ek olarak İran'daki İngilizlere karşı askeri bir hareket için diğer demiryollarını kullanmalarına izin verilmesini istedi. Bu isteklere karşı Çhenkeli, Brest-Litovsk'a göre anlaşma yapılmasını ve bu konferansa Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın da katılmasını istedi. Bu isteklerin hiçbiri Halil Bey tarafından kabul edilmedi (Sewietochoski, 1988: 170).

18 Mayıs 1918 tarihine kadar görüşmelerde ilerleme kaydedilmedi. Her iki tarafta kendi isteklerini aynı şekilde tekrar etti. Bu anlaşmazlıktan kurtulmak için Alman temsilcisi Tümgeneral Von Lossow'un arabuluculuğu teklif edildi. 19 Mayıs'ta Kafkasya heyeti bu teklifi görüşmek için toplantı yaptı. Ermeni ve Gürcü temsilciler bu fikri desteklerken Azerbaycan heyeti temsilcisi Hacinski arabuluculuk tekliflerini kabul etmedi. Hacinski'ye göre Almanların görüşmelere dâhil olması Osmanlı Devleti için bir anlaşmazlığa neden olabilirdi. Hacinski, ayrıca Çenkeli'ye Alman arabuluculuğunu kabul etmeden önce Halil Bey ile görüşmesi gerektiğini açıkladı. Ermeni ve Azerbaycan'ın temsilcileri arasında fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Hacinski görüşmelerin daha fazla uzatılmayacağı ve Türklere birkaç yerin verilmesi ile Transkafkasya'nın bundan etkilenmeyeceğini ifade etti. Bu teklif kabul edilmeyince Hacinski, toplantıya ara verilmesini teklif etti. Bu görüşmelerde Ermeniler, Hacinski'nin ara verilen sürede Halil Bey'e bilgi vereceğini iddia etmişlerdi (Kazımzade, 2016: 139-140). Hacinski, diğer temsilciler tarafından Kafkasya'nın değil Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını savunmakla suçlandı. Konferans sürecinde Ermeniler ve Gürcüler Almanya'dan destek ararken Azerbaycan temsilcileri M.E. Resulzade ve Hacinski Osmanlı Devleti'nden destek almak için gizli çalışmalar yürüttü. Almanların arabulucu olmasıyla alakalı istek Halil Bey'e iletildi, ancak bu istek Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi. 26 Mayıs 1918 yılında Osmanlı Devleti ultimatoma vererek 24 saat içinde bir cevap istedi (Sewietochoski, 1988: 170-171). Osmanlı Devleti'nin ultimatoma verdiği gün Gürcistan Mavera-yı Kafkasya Federasyonu'ndan ayrıldı ve bağımsızlığını ilan etti (Nəsibzadə, 1996: 35). Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Seym'in Azerbaycan temsilcileri "Azerbaycan Milli Şurası" ilan ederek 28 Mayıs 1918 yılında İstiklal Beyannamesiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı (Mehmetzade, 1991: 89). Böylece 1918 baharında bağımsızlığa giden süreçte yeni bir yapıya kavuşan Azerbaycan diplomasisi zorlu bir yoldan geçti. Siyasi krizin pençesinde boğulan Güney Kafkasya Seym'inin çöküşü Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanı ile sonuçlanmıştı (Hasanlı, 2019: 72). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının tüm dünyaya duyurulmasının ardından Ulusal Konseyin kararıyla Cumhuriyetin ilk hükümetini kurma görevi konsey üyesi Fetali Han Hoyski'ye verildi. Fetali Han'ın önerdiği Bakanlar Kurulu oluşumu şu şekildeydi: "Bakanlar Kurulu Başkanı ve İçişleri Bakanı - F.H. Khoyski, Askeri bakan - Khosrov Bey Sultanov, Halk Eğitimi ve Maliye Bakanı - Nesib Bey Yusifbeyli, Hariciye Nazırı - Mehemed Hasan Hacinski, Posta, Telgraf ve Yollar Bakanı Tarım ve Çalışma Bakanı Hudadat bey Melikaslanov – Ekber, Ağa Şeyhülislamov, Adalet Bakanı - Halil Bey Khasmammadov, Ticaret ve Sanayi Bakanı - Mehemed Yusif Jafarov, eyalet bakan - Jamo bey Hacinski"dir (Elekberov, 2014: 48). Osmanlı Devleti ve Harici Nazırı olarak Hacinski, Kafkasya Federasyon'un başlattığı Batum görüşmelerine yeni bağımsız olan Kafkas devletleriyle devam etti. Osmanlı Devleti'nin taleplerinde değişiklik olmamıştı. Osmanlı hatta taleplerinde daha sert bir tutum sergiledi. Gürcü ve Ermeni heyeti, Osmanlı Devleti'nin istekleriyle beraber Tiflis'e dönmüşlerdi (Qafarov, 2018: 164-165). Bu süreçte Azerbaycan temsilcileri ise Batum'da kalarak Osmanlı Devleti ile birtakım konularda müzakerelere devam etti (Qasimov, 2018: 86).

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetleri arasında 4 Haziran 1918 tarihinde antlaşma imzalandı. Osmanlı Devleti ile Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında yapılan ilk dostluk antlaşmasını Azerbaycan tarafından Milli Şura Başkanı Resulzade ve Dışişleri Bakanı Hacinski; Osmanlı Devleti adına Adalet Bakanı Halil Bey ve Üçüncü Ordu Komutanı Vehib Paşa imzaladı (Baykara, 1975: 262). Bu dostluk anlaşması ile iki ülke arasında ebedi barış ve daimi dostluk ilişkileri kuruldu. Osmanlı ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile imzalanan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Azerbaycan'ın düzeni ve güvenliği noktasında ihtiyaç duyması halinde yardım etmeyi kabul etti (Nəsibli, 2011: 54; Mahmudov, 2004: 269). 4 Haziran 1918'de imzalanan antlaşmadaki belgede Hacinski şu ifadeleri kullandı: "Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti arasında her zaman barış ve güçlü dostluk olacaktır." Belgenin 4. maddesi şöyleydi: "Barış ve düzeni güçlendirmek, ülkenin güvenliğini sağlamak amacıyla, gerekirse Osmanlı hükümeti Azerbaycan Cumhuriyeti'ne askeri yardım sağlamayı taahhüt eder." (Yaqublu, 2018: 117). Bu antlaşma ayrıca Bakü'nün sahip olduğu petrol yatakları meselesini ele almaktaydı. Petrol yatakları, özellikle Rusya başta olmak üzere Almanya ve İngiltere'nin bölgeye hâkim olmak istemesine neden olmuştu. Bakü ile Batum arasında petrol sevkiyatı ile ilgili olarak 4 Haziran'da yapılan antlaşmada; Bakü ile Batum arasında petrolün devamlı olarak verilmesi, Bakü ile Batum arasındaki petrol bölgelerinin mevcut vaziyetlerini korumaları, her ülkenin petrol bölgelerinin kendi ülke sınırları içerisindeki kısmını koruması ve petrol için konulacak vergiden, her ülkenin, toprakları üzerinde bulunan bölgelerin uzunluğu nispetinde pay alacağı hususlarına yer verildi. Ayrıca varlıklar, hükümlere ait ayrıntılar zikredilen hükümetler tarafından tayin olunan bir komisyon tarafından

kararlaştırılacaktı. Bu antlaşma metni, N. Ramışvilli, M. Hacinski, G. Gvazava, M. E. Resulzade, Halil ve Vehib Paşalar, j. Odişelidse, G. Retkiladse tarafından imzalandı (Komisyon, 1993: 213-214; şükürov ve Qafarov, 2018: 229-230).

Osmanlılarla antlaşma imzalayan diğer devlet ise Ermenistan idi. Azerbaycan bağımsızlığının ardından 29 Mayıs 1918 tarihinde Batum'a ulaşan Hatisyan'ın liderlik ettiği Ermeni grubu, Halil Bey ile toplantı yaparak Kafkasya Federasyonuna gönderilen notanın yeni bağımsızlığını ilan eden Ermeni Devleti için geçerliliği ile ilgili bilgi almak istedi. Halil Bey, isteklerinde bir değişiklik olmadığını, notanın aynı şekilde Ermenileri bağladığını açıkladı. Yeni bir devlet kurulduğu için notanın bir gün uzatıldığını ifade etti (şahin, 2002: 607). Osmanlı'nın Ermenilerle 4 Haziran 1918 tarihinde imzaladığı antlaşma, Gürcistan ve Azerbaycan ile imzalanan anlaşmaya göre daha katıydı. Bu anlaşmaya göre Ermenistan; Kars, Ardahan, Borçalı bölgesi, Eçmiyazin ve şarur bölgesinin bazı kısımlarını, Nahçivan bölgesinin ise büyük bir kısmını kaybetti (Kazımzade, 2016: 154). Antlaşma ile Erivan şehrinin yer aldığı küçük bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına imkan sağlandı. Ermenilerin yapmış olduğu itiraz Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi (Qafarov, 2018: 173-174).

Gürcistan Başbakanı Ramışhvili, 31 Mayıs 1918'de Osmanlı heyetinin başkanı olan Halil Bey'e mektup göndererek Gürcistan'ın bağımsız devlet olduğunu açıkladı. Transkafkasya'dan Türklerin istediklerinin aynı şekilde bağımsız Gürcistan'a uygulanıp uygulanmayacağı soruldu. Halil Bey, vermiş olduğu cevapta Transkafkasya'da mevcut durum nedeniyle Osmanlı Devleti'nin taleplerinin aynı şekilde uygulanabileceği bilgisini aktardı. 31 Mayıs'a kadar net bir cevap verilmesi için nota verdi. Osmanlı'nın Gürcistan vermiş olduğu cevapta üç önemli konu gündeme geldi: Birinci olarak Gürcistan'a ait olan demiryollarının kullanımına istekli olduklarını; ikincisi Brest-Litovsk Antlaşmasına göre güney sınırlarını kabul ettiklerini ve son olarak içişlerine karışılması noktasındaki tereddütler idi. 4 Haziran'da her iki tarafında temsilcileri ile tekrar toplantı yapıldı. Halil Bey konuşmasında, Kafkasya'da Gürcistan ve Kafkasya Müslümanları arasında barışa dayanan devlet kurulmasının Osmanlı Devleti açısından çok önemli olduğunu vurguladı. Toplantı sonunda barış antlaşması kabul edildi. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Gürcistan'ı resmen tanıdı (Kazımzade, 2016: 152-153).

Osmanlı devleti ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arasında 4 Haziran 1918 tarihinde iki ek antlaşma daha imzalandı. Birinci ek antlaşmanın maddelerinde 4 Haziran 1918 tarihinde imzalanan antlaşmanın Almanya ve Avusturya- Macaristan'ı da kapsayacağı da kabul edildi. Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyacağı ifade edildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a ait demiryollarının kullanma hakkı olduğu kabul edildi. Gence'de 4 Haziran'da imzalanan ikinci ek antlaşma ise Osmanlı Devleti'nin demiryolları ve limanları başkanı İsmayıl Hakkı Paşa ve Azerbaycan Ticaret ve Sanayi Bakanı Ağa Aşoruv arasında beş maddeden oluştu. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Azerbaycan'dan aldığı yakıtta karışılık 500.000 Türk lirası vermeyi kabul etti. 4 Haziran'da İsmayıl Hakkı Paşa, Azerbaycan Yollar Bakanı H. Melik-Aslanov ve Dışişleri Bakanı Hacinski yedi maddeden oluşan başka bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre ise Azerbaycan yollarının beş yıl süreyle Osmanlı Devleti tarafından kullanılacağı kabul edildi. Azerbaycan demir yolları Osmanlı genel idaresi oluşturulan işletmeler ve görevliler tarafından yönetilecekti. Demir yollarının gelirin %75'i ise Azerbaycan'a ait idi (Mahmudov, 2004: 270).

Batum Konferansının devam ettiği süreçte bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti ile Bolşevikler arasında büyük sorunlar bulunmaktadır. Sorunların en önemlisi Azerbaycan'ın bağımsız olması ardından Ruslara ait olan petrol yataklarının elinden çıkmasıydı. Bu durum Rusları ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Bakü'de Bolşevik idaresi hakimdi. şehirde yaşayan Ermeniler de Bolşeviklere destek olmaktaydı. Ermeniler tarafından şehirde yaşayan Azerbaycan Türklerine karışı başlatılan kıyım artarak devam etti. Azerbaycan Türkleri elindeki silahların yetersizliği sebebiyle büyük kayıplar verdi (Saray, 1993: 35). Batum'da bulunan Azerbaycan temsilcilerine ülkenin içinde bulunduğu mevcut şartlar ile ilgili N. Yusifbeyli tarafından birçok farklı bölgeden gönderilen bilgiler aktarıldı. Bu bilgiler işığında 4 Haziran 1918 tarihinde imzalanan antlaşmanın dördüncü maddesine dayanarak Osman Devleti'nden yardım alınması kararlaştırıldı. Bu amaçla Milli şura'nın Başkanı Resulzade ve Dışişleri Bakanı Hacinski, Osmanlı Devleti temsilcileri ile askeri yardım noktasında sürekli toplantılar yaptı. Resulzade, Osmanlı Devleti'ne Azerbaycan'ın çok güç bir durum içinde olduğunu ifade ederek bu güç durumdan çıkmak için onların yol göstericiliğine ihtiyaç duyduklarını açıkladı (Hasanlı, 1998: 104). Yaşanan gelişmeler sonucunda Hacinski, Osmanlı Devleti'ne başvurarak askeri yardım talebini ilettili.

Hacinski yardım metninde; "Hükümetimden aldığım emir üzerine aşağıdaki mümkün olan en kısa sürede Osmanlı Devleti'ne bildirilmesini rica ediyorum." ifadeleri ardından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı Devleti ile antlaşma yaptığını, Bolşeviklerin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varlığını kabul etmediğini, bölgede bulunan evlere zarar verdiklerini, Bakü şehrini ateşe verdiklerini, tarım ürünlerine zarar verdiklerini, çok sayıda kişiyi öldürdüklerini ilettiler. Ayrıca Bakü'de bulunan Bolşeviklerin İran ve İngilizlerin desteğiyle daha da güçlendiğini, Osmanlı'nın askeri gücüne ihtiyaç duyulduğunu, imzalanan dostluk antlaşmasının dördüncü maddesine dayanarak yardım istendiğini ifade etti. Hacinski, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk görevinin Bakü şehrinin Bolşeviklerden alınması olduğunu da açıkladı (Musa, 2011: 258-259, Hasanlı, 2009: 92). 17 Haziran 1918 Resulzade'nin başkanlığında yapılan toplantı da sorunsuz geçmedi. Türk birliklerinin Azerbaycan'a davet edilmesi üzerine çeşitli tartışmalar ortaya çıktı. Toplantıda bulunanlar Nuri Paşa'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımak istemediğini ifade etti. Toplantıda hararetle tartışmayı Aslan Bey Safikürdski başlattı. Safikürdski "...Paşa ne yazık ki Sovyetimizi ve hükümetimizi terk etti ve istediğini yapmak istiyor, bir hükümet kurmak istiyor". Resulzade sözünü keserek: "Paşa'nın bununla hiçbir ilgisi yok." diyerek karşı çıktı. Aslan Bey ise toplantıda söz alarak: "Bu yolun halkı kurtarmayacağından, sıkıntı yaşamamıza ve toplumdaki Türkleri umutsuzluğa sürüklemesinden korkuyorum." ifadelerini kullandı. Dışişleri Bakanı Hacinski ise Osmanlı'ya güvenini vurgulayarak "Biz görüşümüzü kesinleştirdik. Sadece askeri işlerle meşgul olacaklar. Gerçekten bağımsız bir Azerbaycan hükümeti kurmak istiyorlar." ifadeleri ardından toplantıda bulunan Nesib Bey Yusifbeyli'de "...Paşa ve Osmanlı hükümetinin bağımsız bir Azerbaycan hükümeti kurmak istediği açıktır. Bizim işlerimize karışmak niyetinde değiller..." ifadeleriyle Hacinski'yi destekledi. 17 Haziran 1918 tarihinde (Almanya, Avusturya, Macaristan, Türkiye, Bulgaristan ve Kafkasya – Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinin katıldığı) Uluslararası İstanbul Konferansı'na Azerbaycan Cumhuriyeti temsilcilerinin gönderilmesi kararlaştırıldı. Resulzade başkanlığındaki heyet 24 Haziran'da İstanbul'a geldi ve heyet oldukça gergin bir ortamda çalışmak zorunda kaldı. Resulzade, 6 Ağustos 1918 tarih ve 18 numaralı raporunda Hacinski'ye: "Talat Paşa ve Enver Paşa ile tekrar karşılaştım. Soru çok karanlıktı, artık her şey geçti, bana umut verdiler. Alman büyükelçisi Bernsdorffholm ile görüşüm. Bakü'nün tarafsız olduğu haberini gazeteye bilgi veren Tiflis temsilciliğinden bir yetkiliden öğrendim... Bakü meselesi her şeye rağmen çok önemli" olduğunu belirterek Bolşeviklerin Bakü şehrini işgal etmesi ve İstanbul Konferansı'na temsilciler gönderilmesinin önemini vurguladı (Resulzade, 2016: 12; Yaquplu, 1991: 67; Yaquplu, 2018: 117).

Bu süreç içinde Hariciye Nazırı Hacinski, 7 Temmuz 1918 tarihinde İstanbul Konferansı'nda bulunan Resulzade'ye mektup gönderdi. Mektupta kendilerine yirmi gündür bilgi gelmediğini ifade ederek Azerbaycan'ın bulunduğu zor koşulları ifade etti. Gürcülerin kendilerine ait olan Borçalı, Gazah, Tiflis, Siğnaği gibi yerlerin bir kısmını ele geçirdiğini hatta ileri giderek Zakatala'dan da ilerlediklerini açıkladı. Hacinski, Gürcülerin ileri giderek Seym'den kalan borçları kendilerinin üzerine yıkmaya çalıştıklarını bunu yaparken de Alman güçlerini arkalarına aldıklarını ve onların destekleriyle yaptıklarını vurguladı. Mektubun devamında Hacinski, Ermeniler ile ilgili olarak Almanlarla görüşmeler yaptıklarını fakat bir şey beklemediklerini ifade etti. Cepheye yaşanan gelişmelerle ilgili olarak başarılı olamadıklarını Bolşeviklerin cephesinin ve asker sayısının fazla olduğunu açıkladı. Hacinski Resulzade'ye Enver Paşa ile görüşürken acil olarak bir tümene daha ihtiyaç duyulduğunu bu konuda ısrar etmelerini rica etti. Başarısızlık durumunda olayın vahametini, her şeyin mahvolacağını ve Bakü'nün bir daha alınmayacağını ifade etti. Hacinski, Türk temsilcileri ile görüşen Resulzade'ye Osmanlı, Azerbaycan ve Almanya'nın menfaatlerinin uzlaşacağı bir ortam oluşturmasını hatta bu durum Bakü petroleri ile ilgili ekonomik bir antlaşma imzalanabileceği noktasında öneriler sundu. Böylece Bakü'yü koruma şartı ile bazı tavizler verilebileceğini açıkladı (İmanov, 2006: 147-148). 16 Temmuz 1918 tarihinde İstanbul Konferansı'na katılan Resulzade'ye gönderdiği ikinci telgrafta ise Osmanlı Devleti'nden yardım gelmemesi durumunda Azerbaycan'ın durumunun ve Bakü Cephesinin işinin tehlikeli boyutlara ulaşacağını vurguladı. Bakü'den gelen bilgilere ışığında orada bulunan Bolşeviklerin giderek güçlendiğini öğrendiklerini ve birçok yerden onların askeri kuvvet topladıklarını da ekledi. Hacinski, Bolşeviklerin ne pahasına olursa olsun Bakü şehrini elde tutmak istediklerini, şehirdeki Ermenilere de yardım geldiğini, son olarak Enver Paşa'dan ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli tedbirleri alması noktasında ısrar eden bir dilekçe yazılmasını vurguladı (İmanov, 2006: 150).

14 Ağustos 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında yapılan ikili antlaşmada ise daha geniş kapsamlı bir çerçeve çizilmiştir. Bu antlaşmada Osmanlı Devleti ile

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin sınırları tespit edildikten sonra iktisadî ve siyasî konulara ilâveten askerî alanda da; Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından talep olunduğu takdirde, Osmanlı Devleti Hükûmeti'nin Azerbaycan'da düzen ve iç güvenliği sağlamak için gerekirse askerî yardımda bulunabileceği, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti'nin Osmanlı Devleti'nin istemesi durumunda Bakü Limanı'ndaki tesisler ile Hazar Denizi'ndeki gemi ve diğer nakliye araçlarını askerî maksatlarla kullanması için Osmanlı Devleti'nin emri altına vermesi, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti dahilindeki yollardan askerî nakliyat için istifade edebileceği hükümlerine yer verildi (Komisyon, 1993: 214- 219).

Azerbaycan delegelerinden gelen yardım talebine olumlu yanıt veren Osmanlı Devleti, Almanya'nın tepkisini çekmemek için Azerbaycan vatandaşlarından oluşan gönüllü bir "İslam Ordusu" kurulmasını istedi. Enver Paşa'nın düşüncesine göre bu plan uygulandığı takdirde Almanya'nın itirazda bulunmasının önüne geçileceğini ifade etti (Hasanlı, 1998: 105). *"Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Nuri Paşa komutasında Kafkas İslam ordusu kuruldu. Bu ordu, bölgede Ermenilerin ve Rusların Azerbaycan Türklerine karşı gerçekleştirdiği katliamı önlemek ve Azerbaycan'ı Sovyet, Almanya, İngiltere ve Ermeni işgalinden kurtarmak maksadıyla harekete geçti."* (Demirci, 2022: 23). 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü, İslam ordusunun desteğiyle Taşnak ve Bolşeviklerin ellerinden alınarak Azerbaycan'ın başkenti oldu (Şahsevâni, 1998: 24).

Batum Konferansı ve sonrasında gerçekleşen İstanbul Konferansı'nda Resulzade ve Hacinski'nin Osmanlı'dan taleplerinin kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Trabzon Konferansıyla başlayan Osmanlı – Azerbaycan görüşmeleri Batum konferansı ve İstanbul Konferansı ile devam etmiştir. Batum Konferansı ile Trabzon Konferansı'nın farkı ise Osmanlı Devleti'nin Batum Konferansı'nda daha otoriter olmasıydı. Almanya ve Türkiye'nin isteği üzerine Kuzey Kafkasya'nın temsilcileri de Batum'a katıldı. Batum Konferansı'nın arifesinde Gürcüler ile Almanlar arasındaki yakınlaşma eğilimi gerçekleşmişti. Gürcüler, gizlice Berlin'e bir heyet göndererek Alman korumasına girmek istediklerini açıklamışlardı. Bu öneri, Almanya'nın Güney Kafkasya'ya nüfuz etmesi için ideal koşulları meydana getirdi (Hasanlı, 2019: 62-63).

Batum müzakereleri sonucunda 4 Haziran'da her üç cumhuriyetle "Barış ve Dostluk" anlaşmalarının imzalanmasına sebep oldu. Anlaşmayı Türkiye Adalet Bakanı Halil Mentşe, Kafkas Cephesi Başkomutanı Ferik Mehmet Vehib Paşa, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hacinski ve Milli Konsej Başkanı Resulzade imzaladı. Bu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yabancı ülkelerle imzaladığı ilk anlaşmaydı. Antlaşmanın önsözünde dostluk şöyle ifade edildi: "Bir tarafta Osmanlı Devleti hükûmeti, diğer tarafta bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti hükûmeti, ülkeleri arasında siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda dostane ilişkiler kurulması konusunda karşılıklı mutabakata varmıştır." (Hasanlı, 2019: 80). Trabzon Konferansı 1917 Devriminden önce Osmanlı imparatorluğu ile Transkafkasya Seym'i arasından gerçekleşirken Batum Konferansı 11 Mayıs- 4 Haziran 1918 tarihleri arasında Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşti. Batum Konferansı ardından bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurularak Osmanlı Devleti'yle kendi istekleri doğrultusunda resmî ilişkiler geliştirildi.

SONUÇ

Bu makale, Maveray-yı Kafkasya'da kurulan Seym döneminden Azerbaycan'ın bağımsızlığına gidilen süreçte Mehmed Hasan Hacinski'ni faaliyetleri ve Azerbaycan – Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerdeki konumunu değerlendirmektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreçteki önemli tarihler 1905 meşrutiyet yönetimi ve 1917 Bolşevik Devrimi ardından meydana gelen gelişmelerin Osmanlı – Azerbaycan arasındaki ilişkileri nasıl yönlendiğini, bu ilişkilerde Mehmed Hasan Hacinski'nin diplomatik başarısını ortaya koymaktadır. Özellikle 1905- 1917 tarihleri arasında ortaya çıkan siyasi akımlar, partiler ve siyasi yapılanmalar, Çarlık Rusya hâkimiyetindeki Kafkasya halklarını da etkiledi. 1917 Bolşevik Devrimi ise coğrafya kader birlikteliği sebebiyle Kafkasya'da köklü değişimleri beraberinde getirdi ve özellikle ZAKAVKOM bağımsız devletleri ortaya çıkardı. Bu dönemde gerçekleşen diplomatik ilişkiler ise devletlerin kaderinde önemli rol oynadı.

1875 yılında Bakü'de doğan Hacinski, Bakü'de üniversiteye kadar eğitim aldı. 1897 yılında St. Petersburg Teknoloji Enstitüsü'nde yükseköğrenimini tamamlayarak Bakü'ye döndü. 1902-1917 yılları arasında Bakü Duma'sının üyesi olan Hacinski, bu tarihler arasında Bakü'de siyasi görevlerde bulunarak

Azerbaycan'ın siyasi ve sosyal yaşamına önemli katkısı oldu. Hacinski'nin 1904 yılında Himmet Partisi'nde ve partinin kapatılmasıyla 1911 yılından itibaren Müsavat Partisi'nde kurucu üyelerinden biri oldu. Müsavat Partisi'nin Âdem-i Merkeziyet Partisi ile birleşmesi sonucu merkez komite üyeliğine seçildi. 1904 yılından itibaren Azerbaycan'da kurulan partilerde ve Kafkasya Komiserliklerinde görev alarak Azerbaycan'ın hak ve hürriyetini savundu. 23 Şubat 1918'de açılan Seym'in temsilcileri arasında Hacinski de bulundu. Seym'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın birçok konuda anlaşamamaları üzerine Seym dağıldı ve dağılmasıyla bu devletler bağımsızlıklarını elde ettiler. Komiserlikte ve Seym'de istediği sonuçları alamayan Azerbaycan liderleri Osmanlı Devleti ile kurdukları diplomatik ilişkilerle önemli destek gördü. Hariciye Nazırı Hacinski, Trabzon Konferansı'nda Osmanlı temsilcileri Rauf Orbay, Halil Bey, Vehib Paşa ve Enver Paşalarla görüştü ve fikir alışverişinde bulundu. Hacinski hem Azerbaycan açısından hem de Osmanlı Devleti ile ilişkilerin olumlu yürümesine ve sorunlara gerçekçi çözümler bulunmasını sağladı. O, Osmanlı temsilcileriyle Trabzon'da bir araya gelerek Kafkasya bölgesi ile ilgili bilgiler paylaşarak hem Osmanlı Devleti'ni bilgilendirmeyi hem de onların Kafkasya için hangi düşüncede olduklarını öğrenmeye çalıştı. Hacinski, Trabzon Konferansı'nda Osmanlı ile görüşmesinde Osmanlıların Ahalsık ve Ahalkelek'in kendilerine bağlanma isteklerinin olduğunu Azerbaycan'ın da kendilerine bağlanmasını doğru olduğu yönündeki görüşlerine karşı çıktı. Trabzon Konferansından sonuç alınamasa da Osmanlı-Azerbaycan'ın yakınlaşması ve birbirlerini tanımaları noktasında önemli bir toplantı oldu. Batum Konferansı'nda ise Osmanlı şartlarını öğrenen temsilciler ülkelerine dönerek bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı antlaşmalar imzaladı. Bu antlaşmalarda kazançlı çıkan devlet ise Osmanlı Devleti idi. Osmanlı isteklerini Kafkas Cumhuriyetlerine kabul ettirerek diplomatik bir zafer elde etti. Osmanlı Devleti bu antlaşmalar ile Kafkasya'da Bakü-Batum petrol hattından faydalanmayı bölgede bulunan demiryollarının kullanım hakkını aldı. Batum Konferansı'nda Gürcü ve Ermeniler Almanya arabuluculuğunu istemelerine Hacinski karşı çıktı. Osmanlı temsilcisi Halil Bey'in görüşünün alınması gerektiği noktasında Kafkasya'da Osmanlı varlığını destekledi. Hacinski, Osmanlı Devleti'ne bazı yerlerin ve Kars, Aleksandropol-Culfa demiryolunu kullanma hakkının verilmesi noktasında Ermenilere ve Gürcülere baskı yaptı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Hariciye Nazırı olarak Azerbaycan halkı ve Türk halklarının birlikteliği noktasında hareket ettiği görülür. Hacinski, Osmanlı ile dostluk antlaşmasının dördüncü maddesine dayanarak askeri yardım isteğinde bulundu. O, Azerbaycan Türklerinin adeta var olma mücadelesi verdiği bağımsızlık mücadelesinde hayati bir adım attı. Vehib Paşa'ya çektiği telgrafta Bakü şehrinin düşmanlar tarafından ele geçirilmek istendiğini Avrupalı birçok devlet başta olmak üzere özellikle Bolşeviklerin ve Ermenilerin şehirde söz sahibi olduğunu açıkladı. Bu süreçte İstanbul'da konferansa katılan Resulzade'ye Azerbaycan'daki mevcut şartlar ile ilgili bilgi vererek içinde bulunulan zor şartları ilettiler. Bakü'de bulunan egemen güçler, Azerbaycan Türklerine karşı olduklarını, şehri yağmaladıklarını orada yaşayan Müslümanlara soykırım gerçekleştirdiklerini açık bir şekilde ifade etti. Bu zor şartlardan tek kurtuluş yolu olarak Osmanlı Devleti'nde askeri destek ve yardım alınması görüldü. Hacinski hem kendisi hem de Resulzade aracılığıyla bu hedefi gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti ile sıkı temaslar kurarak yardım talebini her defasında dile getirdi. Bu talep Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek Kafkas İslam Ordusu oluşturuldu. Hacinski, zor şartlar altında başarılı bir mücadele ve diplomasi örneği yürüttü. Hacinski, Sovyetler tarafından halk düşmanı olarak gösterildi ve Tiflis hapisanesinde ölene veya öldürülene kadar mücadelesini sürdürdü. Hacinski'nin 1902 yılından itibaren Azerbaycan'ın hem iç işlerinde hem de dış işlerinde görev alarak Azerbaycan'ın bağımsızlığında ve Azerbaycan Türklerinin Bolşeviklere karşı mücadelesinde (1918-1920) başarıyla etkili olmasını sağladı.

KAYNAKÇA

Abdulla, H. (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: 100 Sual, 100 Cavab*. Mütərcim.

Akpınar, Y., Yıldırım, İ. M., and Çağan, S. (1990). *Bütün Eserleri: 1 Mehmed Emin Resulzade Azerbaycan Cumhuriyeti (keyfiyet-i Teşekkülü Ve Şimdiki Vaziyeti)*. Evkaf-ı İslamiyye Matbaası.

Allahverdiyev, V., and Mehdiyev, Ş. (1990). *Azərbaycan Demokratik Respublikası: Azərbaycan Hökuməti (1918-1920)*. Gənçlik.

Baykara, H. (1975). *Azerbaycan Istiklal Mücadelesi Tarihi*. Gençlik Basımevi.

Bilgin, M. (2021). Osmanlı Yönetiminin Kafkas Cephesinde İleri Harekata Karar Verme Sürecinde Kafkasya'nın Durumu (Mart-1917 - Mart-1918). *Turkish Studies - History*, 16(2), 121-156. <https://dx.doi.org/10.47846/Turkishstudies.46082>

Dadaşov, A. (2004). *Məhəmməd Həsən Hacınski*. Bduunun Nəşriyyatı.

Demirci, H. (2022). Karabağ Sorununun Tarihsel Gelişimi Ve Son Karabağ Mutakabati. *Asya Studies*, 6(2), 19-32. <https://doi.org/10.31455/asya.1016651>

Dilgam, A. (2021, 16 Haziran). "Mürtəd" adlanan nazir—Müəmmalı Gizli Mərkəz, Beriyanın Cinayəti. [teleqraf.com](https://teleqraf.com/news/toplum/291777.html). <https://teleqraf.com/news/toplum/291777.html>

Elekberov, F. (2014). *Mehemmed Emin Resulzadenin Dünya Görüşü*, Gənc elektron elm, Milli Virtual-Elektron Kitabxanasının e-nəşri.

Hasanlı, C. (1998). *Azərbaycan Tarihi 1918-1920* (A. Kelif, and Ş., Evren, Ed.; A., Erturun, Çev.). Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Hasanlı, C. (2009). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918- 1920)*. Garısmə Mmc.

İmanov, V. (2006). *Azərbaycan- Osmanlı İlişkileri (1918)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İsmayıl, M. (2011). *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində (Mart 1917—Aprel 1920-ci illər)*. Bakı Universiteti nəşriyyatı.

Kazımzadə, F. (2016). *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921 Türkiyə-Rusya-İngiltərə* (T. Çelik, Ed.; C. İ. Çay, Çev.). T&K Yayınları.

Kərimli, T. (Ed.). (1998). *Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)*. Elm Neşriyyatı.

Komisyon, (1993). *Osmanlı Devleti ile Azərbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ, Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy (1575-1918), C. II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.*

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye Ve Rusya*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mahmudov, Y. (Ed.). (2004). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası* (C. 1). Lider Neşriyyat.

Mehmetzadə, M. B. (1991). *Milli Azərbaycan Hərəketi*. Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Musa, İ. (2011). *Azərbaycanın Xarici Siyasəti*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.

Nəsibli, N. (2011). *Azərbaycan Demokratik Respublikasının Xarici Siyasəti*. Qanun Nəşriyyatı.

Nəsibzadə, N. (1996). *Azərbaycan Xarici Siyasəti (1918-1920)*. Ay-Ulduz Nəşriyyatı.

Paşayev, A. Ə. (2006). *Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Fraksiyası Və Azərbaycan Milli Şurası İclaslarının Protokolları 1918-ci il*. Adiloğlu Nəşriyyatı.

Resulzadə, M.E. (2016). *Eserləri (Mühacirat Dövrü: Türkiyə, 1922-1929)*.

Qafarov, V. (2018). *Türkiyə-Rusya İlişkilerinde Azərbaycan Meselesi (1917-1922)* (E. Recebov, Çev.). Teas Press Neşriyyat Evi.

Qafarov, V., and Şükürov, Q. (2017). *Azərbaycan Cümhuriyyəti Tarixi 1918-1920-ci illər (Osmanlı Arxiv Sənədləri Esasında)*. Elmin İnkişafı Fondu.

Qasımlı, M., and Hüseynova, E. (2013). *Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirləri* (2. bs). Mütərcim.

Qasımov, R. (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti- Osmanlı Münasibətləri*. Mütərcim.

Saray, M. (1993). *Azərbaycan Türkləri Tarihi*. Nesil Matbaacılık.

Sarı, M. (2016). Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918). Kafkasya Çalışmaları- *Sosyal Bilimler Dergisi /Journal of Caucasian Studies (JOCAS)*, Mart 2016, Yıl 1, Cilt 1, No: 2, 75-100.

Sewietochoski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920* (N. Mert, Çev.). Bağlam Yayınları.

Səməndərov, S. (2009). *1917-1920-ci illərdə Azərbaycanda Aqrar Məsələ*. Mega-H.

Sünbül, T. (1990). *Azerbaycan Dosyası I*. Kök Yayınları.

Şahin, E. (2002). *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*. Türk Tarih Kurumu.

Şahsevən, İ. (2017). *Azərbaycan Cümhuriyyətinin Daxili İşlənazirləri Və Silahdaşları (İstiqlal Fədailəri)* (Şahsevənli, Z. Ed.). Mütərcim.

Şahsevənli, Z. (1998). *Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)*. Gənçlik.

Şükürov, Q., and Qafarov, V. (2018). *Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) (Osmanlı Arşiv Belgeleri)* (Y. Özger, Ed.; 1. bs). Teas Press.

Yaqublu, N. (1991). *Azerbaycan'ın Görkemli Adamları Memmed Emin Resulzade*, Bakı.

Yaqublu, N. (1999). *Azerbaycan Milli İstiklal Mübarizesi ve Mehemmed Emin Resulzade*, Bakı.

Yaqublu, N. (2018). *Cümhuriyyət Qurucuları*. Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.

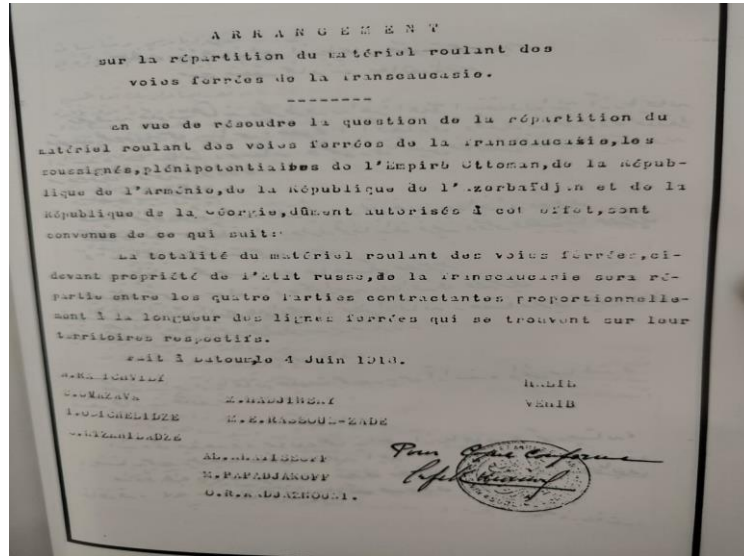
EKLER

EK 1: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Dış İşleri Bakanı Mehemed Hasan Hacinski

Kaynak: (Şahsevən, 2017: 169).

EK 2: Maveray-yı Kafkasya Demir Yollarının Durumu ile İlgili Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile İmzalanan Antlaşma

Kaynak: (Şahin, 2002: 775).

Ek 3: Hacinski'nin İstanbul'da Bulunan Resulzade'ye Göndermiş Olduğu Şifreli Telgraf

13 خ جله د
استانبول ده
صفت اوله کیمی محمد احمد سول نادر حضرتکین
32.47.9.47.17.25.22.1.22. 5.13.7.1.22.51.7.13.4.47 14.22.47=
= 22.2.13. 2.19.7.47.19.47. 22.13.7.1. 19.47.1.51.7.13.
32.47.72.47.77.91. 7. 51.13.16.47.16.8. 9.47.29.47.72.8.
51. 2.29.29.3. 51.2.47.29.47.22. ~~19.47.1.~~
5.31.9.1. 12.13.22.53.2.31. 16.8.51.8.9.18.19.22.51.7.47.29.
7.9.13.72.5.1.11.29. 51.13.9.13.3.13.22.13. 1. 22.29=
-47.2.1.19. 13.29.16.29.22.17.23.22.2.13. ~~19.47.1.~~
19.9.29. 51.29.9.29.22.1.53. 1. 51.13.72.31. 5.31.9.1.
47.2.29.29.12.13.22.31. 47.2. 9.47.29.47.72.13. 1.
51.19.47.5.47.72.29.47. 51.47.47.5.11.13.9.1.51. 51.
22.13.16.1. ~~19.47.1.~~
53. 9.1. 44.22.47. 5.31.9. 22.13. 14.22.47.22. 5.22.
19.13.77.1. 17.1.19.31. ~~19.47.1.~~
32.47. 19. 2.47.2. 16.47.16.29.22.2. 7.47.4.72.13.

Kaynak: (Hasanlı, 2009: 458).